



КИРИЛИЦЯ — одна з найдавніших систем слов'янського **письма** (азбук), як і глаголиця. Названа на честь творця слов'янської писемності просвітителя Кирила. Більшість сучасних фахівців вважає, що Кирило бл. 863 року скомпонував глаголицю, яку в давнину іменували куриловицею (кириловицею). Проте, оскільки глаголицю було забуто, старовинну назву перенесено на іншу слов'янську графіку. Вона ґрунтується на грецькому алфавіті унціального (уставного) типу. Справжній автор кирилиці невідомий; відповідно до гіпотез її міг створити Кирило, Мефодій, їхні учні, а також пресвітер Костянтин Преславський, болгарський цар Симеон та ін. Найімовірніше, її склав наприкінці 9 — на поч. 10 ст. учень Кирила Климент Охридський, який 893 року став архієпископом і розгорнув освітню діяльність у Південно-Західній Македонії.

У давню кирилицю увійшли 24 літери грецького алфавіту (**А, В, Г, Д, Є, З, И, І, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Ъ, Ы, Ь, Ъ** та 12 спеціальних знаків на позначення характерних звуків слов'янської фонетичної системи — **Б, Ж, Ѕ** (первісно вимовлялася як **ДЗ**), **Ц, Ч, Ш, Ъ, Ы, Ь, Ъ** (носовий е), **Ж** (носовий о), а також лігатура **Ѡ** для передавання сполуки приголосних **Ш** і **Т** (точний склад первісної кирилиці не з'ясований). Букву **Ш** запозичено з глаголиці. Літери **Ж, Ц, Ч, Б, Ъ, Ь** є видозміненими глаголичними знаками (**Б** дехто виводить з різновиду грецької уставної **β**). Найімовірніше, з глаголичним накресленням пов'язані знаки **Б, А, Ж**. За глаголичним знаком оформлено букву **Ы** — поєднання **Ъ** та **І**, лігатуру **Ѡ**. Для передавання йотації використано **і** — **Ѣ, Ѧ, Ѩ** тощо. Можливо, впливом глаголичної букви на написання йотованого **У** пояснюється те, що в кирилиці його позначали поєднанням **і** та **Ѡ**, а не **оУ**, яким передавали голосний **У**.

Кожна буква системи мала свою назву — переважно словоформу: **азъ** — «я», **боукы** — «буква» або «бук», **вѣдѣ** — «знаю» (пізніше **вѣди** — «відай», «знай»), **добро, ксть, живѣте** — «живіте», **ѡсѣ** — «вус» тощо, а також числове значення, співвідносно із тотожними знаками грецької абетки: **А** — 1, **В** — 2, **Г** — 3, **Д** — 4, **Є** — 5 та ін. Виняток становили специф. кириличні літери **Ч** і **Ц**, якими позначали 90 і 900.

Найдавнішою з нині відомих датованою кириличною пам'яткою є напис 931 року в скельному монастирі біля с. Крепча в Болгарії. Найраніші пергаментні кириличні

рукописи — Савина книга (Савине Євангеліє) кін. 10 або поч. 11 ст., Супрасльський збірник 11 ст. (обидва збереглися і відкриті на територіях, що входили до складу Київської Русі) та Енинський апостол 11 ст., знайдений у Болгарії. Найдавнішою точно датованою кириличною книгою є давньоруське **Остромирове Євангеліє** 1056–57 рр.

У 10–12 ст. вживали поряд із глаголицею, яку вона поступово витісняла. Певна перевага її перед глаголицею — простіше накреслення букв. Існує думка, що кирилицю завезено до Київської Русі з Болгарії разом із старослов'янськими богослужбовими книгами після офіційного прийняття християнства 988. Однак кириличний напис, що зберігся на корчазі з могили попл. с. Гньоздова (Смоленська обл., РФ), відносять до 1-ї пол. або 3-ї чверті 10 ст. Упевненіше датують золоті та срібні монети київського князя Володимира Святославича з кириличними текстами, карбовані, очевидно, від кін. 10 ст.

Упродовж історії кирилиці змінювався тип письма. Першим з'явився устав. Від 14 ст. поширився півустав, поява якого зумовлена прискоренням процесу писання, оскільки потреба в книгах та ін. текстах збільшувалася. Зростання попиту на писемну продукцію, особливо в ділових паперах, вимагало пришвидшення темпу писання, що призвело до виникнення наприкінці 14 ст. скоропису, з якого розвинувся курсив — сучасне ручне письмо з пов'язаними буквами. У 14 ст. з'явилася і орнаментна в'язь у заголовках. Півуставне письмо лягло в основу кириличних друкарських шрифтів. У Росії 1708 створено близький до нинішнього **гражданський шрифт**, яким мали писати і друкувати світські тексти. Накреслення букв стало спрощеним і наближеним до стилю латинського шрифту. Елементи такого шрифту в східнослов'янських друках з'явилися раніше (на українських землях 1591 у «Граматиці доброглаголивого еллино-словенського языка»).

У давнину кирилицю використовували всі православні слов'яни, а також румуни й молдовани. З введенням додаткових букв і діакритичних знаків до її літер на позначення специфічних звуків на слов'яно-кириличній графічній основі ґрунтуються і нинішні системи письма українців, білорусів, росіян, болгар, македонців, сербів, чорногорців, югославських русинів, а також (через рос.) алфавіти багатьох народів колишнього СРСР і монгольська абетка. Румуни у 19 ст., а 1932–39 та від 1989 і молдовани перейшли на латиницю. Спроби запровадити (зокрема й силоміць) замість кирилиці латиницю на західноукраїнських землях (у Галичині в 19 ст., у Закарпатті — на поч. 20 ст.) були відкинуті. Про необхідність переходу на латиницю час від часу дис-

кутують у сучасному українському культурно-інтелектуальному просторі, зокрема в контексті європейської інтеграції України.

Рекомендована література

1. Черепний Л. В. Русская палеография. М., 1956;
2. Щепкин В. Н. Русская палеография. М., 1967;
3. Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. М., 1979;
4. Власов В. Г. Славянская азбука и славянские просветители. М., 1989;
5. Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах Інституту рукопису ЦНБ НАН України: каталог рукописів другої половини XV – першої чверті XX ст. К., 1995;
6. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: науковий каталог : палеографічний альбом. Київ, 2010;
7. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. К.,–Ж., 2015;
8. Гнатенко Л. Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної рукописної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст. К., 2016.

В. В. Німчук

Бібліографічний опис:

Кирилиця / В. В. Німчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-6331>. – Останнє поновлення : 2016.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).